

PEREGRINII ÎN DACIA ROMANĂ (106-212)

CUVINTE CHEIE: Dacia romană, *peregrini*, cetățenie, istorie socială, epigrafie, analize cantitative

CUPRINS

Introducere

I. Coordonate istoriografice și metodologice

I. 1. Repere în istoriografia subiectului

I. 2. Metodă și metodologie

II. Statutul peregrin

II. 1. Scop și structură

II. 2. Cetățenia romană

Cives Romani Latinive cives ?

II. 3. Sursele literare romane

II. 3. A. Juriștii Principatului

Gaius (p. 29), Ulpianus (p. 34)

II. 3. B. Sursele romane târzii și bizantine

Codexurile târzii – prezentare generală, Corpus Iuris Civilis

II. 3. C. Imaginea generală a peregrinilor în literatura juridică

II. 4. Peregrinul în societatea romană

II. 4. A. Comunitățile peregrine

Așezări romane, Tipuri de comunități peregrine

II. 4. B. Mediul militar

Statut juridic, Militarul și societatea romană

II. 5. *Constitutio Antoniniana*

II. 6. Norme de drept și realități locale

III. Studiul populației și reprezentativitatea epigrafică

III. 1. Considerații preliminare

III. 2. Studiul populației Imperiului Roman

Dimensiunea populației, Speranța și media de viață

III. 3. Reprezentativitate epigrafică

Valențele reprezentativității epigrafice în Dacia

III. 4. Observații finale

IV. Imaginea de ansamblu a peregrinilor din Dacia

IV. 1. Preambul

IV. 2. Studii cantitative

IV. 3. Tipul surselor

Formele comemorării, Adorarea divinității, Inscricțiunile externe

IV. 4. Onomastica

IV. 3. A. Date generale

IV. 3. B. Discuții asupra onomasticii peregrine din Dacia

Onomastica feminină, Cazurile speciale, *Supernomina*

IV. 3. C. Grupe și categorii onomastice

Numele romane, Numele grecești, Numele illyre, Numele celtice, Numele
tracice, Numele semite, Numele dacice

IV. 5. Varietatea internă a grupului

V. Peregrinii militari

V. 1. Statutul soldatului auxiliar

V. 2. Mediul peregrin al *auxilia Daciae*

V. 2. A. Diplome militare și inscripții

Dedicațiile funerare, Inscricțiunile votive

V. 2. B. Tablou onomastic

V. 3. Caracteristicile peregrinilor militari

VI. Comunități peregrine

VI. 1. Identificarea așezărilor peregrine

VI. 2. Alburnus Maior

Tăblițele cerate, Dedicatiunile votive, Monumentele funerare, Considerații
onomastice

VI. 3. Note conclusive

VII. Concluzii

Catalog

Repertoriul inscripțiilor

Abrevieri bibliografice

Bibliografie

REZUMAT

Cercetarea ale cărei demersuri și rezultate sunt prezentate în aceste pagini reprezintă finalizarea cercetării mele doctorale privitoare la peregrinii din provincia Dacia. Deși ne neapărat inedit, subiectul nu a mai fost tratat monografic până în momentul de față. Astfel, consider că reunirea și sintetizarea tuturor datelor de care dispunem este singurul mod în care acestea pot fi cu adevărat valorificate. Aprofundarea analizei peregrinilor pe care îi avem atestați în Dacia, centralizarea și corelarea informațiilor, furnizează date concrete privind aplicarea la nivel provincial a sistemului juridic roman, precum și asupra structurii populației Daciei.

Lucrarea de față prezintă exhaustiv – în măsura posibilului – chestiunea peregrinilor din Dacia și în același timp pune la dispoziția cercetătorului un instrument de lucru constituit din catalogul adiacent. De asemenea, ea poate servi ca punct de plecare pentru studii mai ample și aprofundate privind manifestările epigrafice ale claselor inferioare în această provincie dunăreană.

Din punctul de vedere al literaturii juridice, am constatat că peregrinii apar ca o clasă aparte de locuitori ai Imperiului. Poziția lor în societatea romană este clar marcată, iar statutul lor apare ca fiind clar definit. Ceea ce remarcă totuși, la acest nivel al discursului juridic, este o definiție negativă a categoriei peregrinilor; astfel, ei apar cel mai adesea prezentați nu ca ceea ce sunt, prin statutul și rolul lor, ci ca cei care nu au o serie de atribuții legale. Peregrinii capătă în acest context individualitate doar prin raportare la clasa favorizată a cetățenilor.

Trecând însă de nivelul teoriei și îndreptându-ne înspre analiza surselor epigrafice de natură legislativă, descoperim o stare de fapt mult mai nuanțată. În principiu, peregrinul era cetățean al propriei cetăți sau al comunității sale de proveniență, chiar dacă nu beneficia de cetățenia oficială a Imperiului. Evident, cetățeniile locale erau mai bine sau mai vag statuate, în funcție de nivelul de dezvoltare al fiecărei regiuni, însă ele deveneau materiale prin

cutumele și normele pe care le implicau. La toate acestea, statul roman a trebuit să își adapteze politicile de administrare și normele de drept civil. În consecință, locuitorii așezărilor peregrine sunt cel mai adesea mai mult decât personaje pe calea romanizării sau aspiranți la cetățenie: ei sunt o parte a populației statului roman, care beneficiază cel mai adesea de un pachet de drepturi și privilegii ce trec peste limitele teoretice. Astfel, peregrinii participă indiscutabil la acte juridice de felul *mancipatio*, la care dacă e să ne luăm după textele juriștilor nu ar fi trebuit să aibă acces. De asemenea, dețin proprietăți și au drepturi testamentare acceptate ca atare cel puțin la nivelul comunității proprii. Apare ca evident și faptul că locuitorii orașelor de drept latin, deși peregrini *de iure*, beneficiau de pachete ample de privilegii. Acestea și unele date oferite de surse epigrafice sugerează că această stare „latină” a unei comunități era mai mult decât o etapă de tranziție – soluția viabilă pentru unele comunități peregrine.

Felurile în care peregrinii înșiși percep integrarea în structurile romane sunt dintre cele mai variate – și din păcate de foarte multe ori le putem doar intui sau cunoaște deductiv. Este adesea evident că ei se percep în primul rând ca locuitori ai statului roman și se manifestă în cadrul limitelor și normelor acestuia. Atunci când alteritatea se manifestă în mod voit, ea ține mai ales de onomastică și de practici religioase, deci nu îmbracă, din ceea ce ne permit sursele a observa, forme negativ ostentative.

Peregrinii cel mai profund implicați în structurile statale și cel mai aproape de cetățenie, în același timp, sunt cei din *auxilia*. Ei apar ca un corp motor al grupului peregrin, drepturile lor fiind mult mai ample decât cele ale peregrinilor civili și adesea variile forme de *interpretatio humanior* privindu-i în mod direct¹. În afară de acest statut juridic aparte, militarii au o poziție unică și din punctul de vedere al amplasării lor juridice: nu trebuie să uităm că noi îi surprindem epigrafic pe acești peregrini militari doar atunci când ei sunt, din toate punctele de vedere, pregătiți pentru romanizare sau chiar romanizați în mare măsură.

Ca și grup, individualizați ca atare prin trăsătura comună a statutului lor juridic, peregrinii pot fi analizați pe baza literaturii juridice și nu numai și pe baza surselor epigrafice de natură administrativă și legislativă. Ca și personalități distincte însă, ei pot fi cunoscuți doar prin manifestări epigrafice individuale. Acestea, relevante cultural, oferă date dintre cele mai variate cu privire la comportamentul social al peregrinilor și la modurile lor de autoreprezentare. Trecând peste semnificațiile și valențele analizelor statistice și peste rolul de fundal al unei cercetări de acest fel pe care studiul demografic ar trebui să îl aibă, inscripția în

¹ Pentru o prezentare mai amplă a noțiunii, vezi și Palma1992.

sine este o sursă unică de detalii particulare. Înțelegerea impulsurilor interne și externe ce duc la ridicarea fiecărui monument este esențială pentru înțelegerea generală a fenomenului de reprezentativitate epigrafică. Necesitatea socială și dorința de individualizare în cadrul comunității sunt esențiale în acest proces. Sursele din Dacia ne indică faptul că, în această provincie, exprimarea epigrafică nu este caracteristică maselor celor mai largi și – în acest context – acei peregrini care recurg totuși la ea sunt cu atât mai interesați.

Ajungând la peregrinii atestați în Dacia, ceea ce s-a remarcat în primul rând din studierea lor este marea diversitate a grupului și varietatea de forme în care ei sunt documentați. Grupul este destul de bine reprezentat la nivelul epigrafiei provincie, dar în același timp înregistrează și foarte multe situații particulare și cazuri atipice cu statut aparte. Faptul că avem înregistrat un procent destul de mare de peregrini care se manifestă în afara mediului urban este încurajator pentru rezultatele finale ale cercetării; pe de altă parte, inscripțiile înălțate de către cei care se manifestă în cadru orășenesc pot fi parțial privite ca materializarea unei dorințe de afirmare în mare măsură vană. În mediile rurale, se remarcă influența elementului militar, acolo unde este cazul și creșterea aferentă a nivelului de manifestare epigrafică. În cadrul acestei analize sociale trebuie totuși avută în vedere și valoarea spirituală a unui monument, fie el votiv sau funerar.

Dincolo de datele globale pe care le oferă, monumentele aduc și elemente de detaliu. Relațiile de familie și modul în care aceste legături se exteriorizau ne sunt cunoscute aproape exclusiv prin intermediul inscripțiilor funerare (diplomele militare sunt specifice unei sub categorii și au valoare de documente oficiale, nu de manifestări voite). Piesele votive, chiar dacă nu extrem de bogate în informații, sunt importante pentru că reușesc să creioneze un tablou de cult foarte încărcat și marcat de particularități. Chiar dacă epigrafele dedicate zeilor oficiali ai Romei predomină, nu puține sunt inscripțiile care fie se referă la zeități locale, rare, particulare, fie se remarcă prin epitetele atribuite zeului. Toate acestea sunt dovezi ale nivelelor culturale și spirituale foarte diferite pe care peregrinii din Dacia se situau. De la ridicarea unui epitaf inscripționat în latină, până la plasarea într-un loc public a unei dedicații pentru un zeu oarecare al panteonului oficial, de la omagierea în stil roman a unui purtător al unui nume pronunțat etnic, până la omagierea unui zeu local, peregrinii se fac remarcă în peisajul epigrafic al Daciei. Toate aceste acte sunt expresii ale integrării în lumea latină și în același timp ale acceptării unui anumit grad de alteritate.

Esențială pentru însăși identificarea și definirea ca atare a peregrinilor este onomastica. Informația onomastică trebuie mereu analizată la mai multe nivele și înțeleasă în toată complexitatea sa. Persoane vorbitoare de latină și/sau greacă puteau opta pentru nume străine,

aparent indicatoare etnice, la fel cum nume grecești sau latine puteau să apară în orice familie². Onomastica în sine ține de domeniul istoriei politice și culturale, nu doar al lingvisticii³ și datele care pot fi extrase din analiza numelor trebuie privite ca atare.

Deși previzibile în cea mai mare măsură, numele lor sunt extrem de elocvente și esențiale în determinarea câtorva cercuri culturale majore. Astfel, avem procentul impresionant de peregrini civili, răspândiți în toată provincia, care poartă nume romane sau grecești. Dacă în cazul numelor grecești uneori se poate vorbi despre rădăcini orientale reale, numele romane – mai ales când este vorba de *nomina nuda*, lipsite până și de minimul indiciu al patronimicului – nu dezvăluie în genere nimic despre originea reală a purtătorului. Apoi avem grupul numelor illyre, concentrate în jurul centrului de la *Alburnus Maior* și despre care știm că sunt nume etnice reale. Numele illyre din afara acestei localități sunt mai pasibile de a fi rezultatul unor influențe externe, dar și în cazul lor există posibilitatea reală a unor legături ale purtătorului cu destul de vastul spațiu illyr. Ultimul cerc onomastic major este cel al mediilor militare – medii dominate de numele celtice, alături de nelipsitele nume romane. Cele dintâi sunt adesea corelate cu specificul auxiliiei sau cu una dintre zonele ei de staționare, ceea ce sugerează un oarecare grad de relevanță a numelui ca indicativ etnic.

Onomastica ridică și problema locului dacilor în țesătura socială a provinciei romane. Chestiunea este delicată, greu de elucidat și dificilă de înțeles pe baza surselor de care dispunem în acest moment. Cele câteva nume dacice nu sunt suficiente pentru a ne conduce înspre concluzii cu adevărat valide. În același timp, lipsa unei onomesticii peregrine dacice intrigă și naște îndoieli cu privire la existența unei manifestări epigrafice a acestei populații cucerite. Cele câteva inscripții externe, citate și analizate cu statut de colateralitate în lucrarea de față, vădesc un nivel de reprezentare epigrafică cel puțin mediu al unor personaje legate de provincie și care au aparent statut peregrin. În acest context, nu știm dacă cele două coordonate – viața în provincia Dacia și statutul peregrin – s-au întrepătruns vreodată pentru ei. Revenind însă la minusurile în atestarea populației autohtone la nivelul provinciei, s-a stipulat posibilitatea ca după cucerire dacii să fi avut statut de *dediticii*. Dovezile în acest sens sunt însă mai mult decât indirecte, iar permanentizarea unui astfel de statut, temporar prin excelență în viziune romană, pe toată durata existenței provinciei apare ca improbabilă. Astfel, rămâne posibilitatea ca o parte dintre daci să se fi integrat complet în societatea romană, renunțând la numele tradiționale – și în mod logic ei ar fi și cei pe care îi cunoaștem

² Noy 2000, 179.

³ Russu 1975, 354.

epigrafic – iar o parte să fi optat pentru o viață ce nu implica necesitatea sau dorința vreunei manifestări epigrafice.

Ca grupe distincte în cadrul mării mase a peregrinilor se conturează categoria celor asociabili mediului militar și cea alocuitorilor așezării de la *Alburnus Maior*. Ponderea mare a grupului militar este firească într-o provincie de graniță, soldații auxiliari și familiile lor reprezentând un important segment al populației și jucând un rol însemnat la nivelul tuturor palierelor vieții sociale și economice. Recrutarea locală masivă se resimte la nivelul auxiliarilor atestați în Dacia, fiind vizibilă mai ales prin onomastica variată etnic și prin prezența constantă a numelor mixte. O trăsătură importantă a soldaților peregrini din Dacia este direct legată de sursa epigrafică specifică lor, respectiv diplomele militare. Astfel, diplomele, documente oficiale prin excelență, ne fac cunoscută o largă varietate de *agnomina* etnice, care nu se remarcă la nivelul epigrafiei în piatră. Acestea sunt asociabile mai ales cu numele soldaților, dar și cu cele ale soțiilor încetățenite, în câteva cazuri. Detaliul este interesant, deoarece ne oferă o imagine internă asupra modului în care acești soldați, deveniți cetățeni, erau individualizați în fața sistemului oficial.

Mediul familial al soldaților apare prin excelență complex și adesea complicat de reconstituit în detaliile sale. Într-un număr considerabil de familii atestate sunt înregistrate nume diferite etnic și între care uneori nu există nici o legătură aparentă. Evident, disparitățile sunt sugestia palpabilă a lacunelor din cunoștințele noastre și a imposibilității întreprinderii unor reconstituiri prosopografice aprofundate. Membrii familiei soldaților ne sunt cunpșcuți mai ales datorită *diplomata*. Prin epigrafia în piatră, funerară cu predilecție, sunt dezvăluite mai ales legături fraterne sau de prietenie (în cazul monumentelor înălțate de către camarazi și moștenitori). Probabil și din cauza vârstei tinere de deces, monumentele funerare atestă destul de uține nume de soții sau copii ai soldaților.

A doua sub-grupă remarcabilă este, după cum am afirmat, cea de la *Alburnus Maior*. Cercetarea acestei comunități implică aducerea în discuție a chestiunii comunităților cu statut juridic peregrin din Dacia. După cum am văzut, această problemă rămâne momentan obscură, din lipsa datelor concludente privind teritoriile orașelor și întinderea efectivă a zonelor ce beneficiau de drept roman și implicit de cetățenie a locuitorilor permanenți.

Trecând peste aceste impedimente metodologice, pasul firesc este analizarea în detaliu a singurei comunități peregrine din Dacia care a produs o multitudine de surse și despre al căruri statut și ai cărei locuitori se cunosc o serie de detalii importante. Astfel, avem de a face cu o așezare minieră definită și modelată de imigrarea aici a grupului illyr. În acest caz, este evident un fenomen de migrațiune determinată de motive profesionale. Deși tindem a crede că

marea majoritate a personajelor atestate erau stabilite definitiv la *Alburnus*, nu trebuie să uităm nici faptul că e posibil să avem de a face și cu prezențe pasagere.

Corelate, tăblițele cerate și monumentele epigrafice în piatră, construiesc imaginea de ansamblu a unei comunități cu o organizare teritorială și administrativă aparte și dominate de elementul peregrin. La nivel administrativ, este demnă de remarcat segmentarea așezării în *kastella*, precum și gruparea frecventă a locuitorilor în *collegia*. La nivelul reprezentativității personale, se observă o manifestare destul de viguroasă – dacă ne raportăm și la statutul și specificul localității – a micii elite cetățenești. Tăblițele cerate, documente juridice definitive pentru comunitatea de la *Alburnus*, sunt sursele epigrafice cele mai relevante privitoare la condiția juridică *de facto* a peregrinilor din Dacia. Ele le dovedesc multitudinea capacităților legale, precum și încadrarea lor în sistemul roman; peregrinii din această comunitate încheie contracte de varii tipuri după tipicurile legii romane și sunt regăsiți în orice calitate, de la garant la vânzător și de la martor la debitor.

Vizibilă în această comunitate, la nivelul manifestării epigrafice auto-representative, este și manifestarea unor substraturi locale destul de pronunțate, demne de luat în seamă. În acest context, sunt identificabile nume de persoane sau triburi asociabile cu anumite zone ale Illyriei. De asemenea, prin onomastică, zei adorați și limba inscripțiilor, își fac simțită prezența legăturile unor personaje cu regiunile orientale ale Imperiului, fie că este vorba pur și simplu despre zonele grecofone, fie că se vedește o conexiune cu o anumită regiune.

Importanța informației provenite de la *Alburnus Maior* are valoare de mostră și de exemplificare particulară în același timp. Prezența illyră și activitatea ei economică au modelat decisiv această comunitate, dar în același timp ea ne oferă o imagine despre cum ar fi putut arăta, *mutatis mutandis*, și alte comunități rurale peregrine ale Daciei.

Nu cunoaștem, în detrimentul acestui studiu, nimic despre impactul schimbărilor anului 212 asupra Daciei. Este evident că ele au marcat și pentru provincia dunăreană sfârșitul unei epoci, însă nu cunoaștem reacția directă a grupului peregrin – sau a unor reprezentanți ai săi. Este posibil ca și în Dacia, până în acel moment buna integrare juridică a peregrinilor să își fi spus în mod decisiv cuvântul și legitimarea unui nou statut cetățenesc să fi venit ca o formalitate.

În mozaicul socio-juridic care era Imperiul roman, peregrinii erau definiți de și uniți prin condiția lor de necetățean al Romei. Este greu de spus cum înțelegeau acești străini cetățenia largă a Imperiului, dar este evident că, pe lângă multiplele cetățenii locale strict legate de o cetate și un teritoriu, cetățenia romană apare ca fiind cea mai abstractă. În același timp, ea se acorda cu destul de mare permisivitate, după cum am văzut, atâta timp cât o serie

de norme juridice erau acceptat și respectate – chiar dacă era vorba despre nu mai mult decât *fictio iuris*.

Când statul roman este analizat din perspectiva condițiilor juridice pe care era capabil să le înglobeze, peregrinii apar ca un copr unitar. La un studiu mai detaliat însă, ei constituie o multitudine de entități distincte, modelate uniform de o serie de condiții aparte, dar care își manifestă în varii feluri identitatea și implicit alteritatea.

Indispensabili pentru înțelegerea aprofundată a Imperiului Roman, peregrinii constituie din anumite puncte de vedere grupul cel mai eterogen al societății romane. Definiți oficial mai mult prin drepturile ce le lipsesc, ei găsesc diverse moduri de integrare și apelează la căi de exprimare multiple, care le vădesc enorma pluralitate culturală.